

Moskevská Rus a Evropa

Ve 13. a 14. století se severovýchodní Rus a ostatní Evropa vyvíjely zcela odlišně a teprve rozpad tatarské Hordy koncem 15. století umožnil znovu hledání a obnovování kdysi četných vzájemných kontaktů. Setkávala se tu však již dvě zcela odlišná civilizační prostředí. Zatímco Evropa prožívala proměnu, v níž se od 15. století prosazovaly počátky renesance, vrcholil v Moskevské Rusi středověk a zápas o vymanění se z barbarské moci chánů Zlaté Hordy.

Nadvláda Tatarů nejen zbrzdila, ale v mnohém směru zastavila přirozený vývoj země a vzdálila ji od ostatní Evropy směrem k polokočovní Asii - ne k velké asijské civilizaci, neboť Tataři představovali téměř výlučně jen anticivilizační násilnictví. Jestliže přesto v těchto podmínkách vznikl a počátkem 15. století se dotvořil Moskevský stát, je to doklad vitality a houževnatosti velkoruského etnika. Tento stát však nevznikl v kontaktu s Evropou, ale ve „střetávání a potýkání se“ s Tatary. A ti mu vtiskli pečeť svého barbarství.

Nebyly to jen dílčí a okrajové vlivy. Nejpozději od 14. století lze pozorovat proces jakési symbiózy ruského bojarstva s tatarskou nobilitou, která vstupovala do služeb velkých moskevských knížat. Zde měly svůj počátek desítky čelných rodů (Jusupovové, Obolenští a další). Ostatně i car Boris Godunov byl potomkem tatarského murzy Čety, který vstoupil do služeb velkého moskevského knížete Ivana Kality (1328-1340). Tatarská feudalita se sice rychle adaptovala v ruském prostředí a splýnula s ním, ale zároveň mu zprostředkovala i své tradice a způsob myšlení.

V době, kdy Moskevská Rus prožívala hrůzovládu Ivana IV. (1547 - 1584), v Evropě vrcholila skvělá doba renesance. 16. století bylo vpravdě šťastným obdobím evropské civilizace. Během tohoto jediného století, v němž se prudce rozmohl v západním křesťanském světě knihtisk, se jakoby rázem otevřely kulturní poklady, vytvořené v průběhu minulých věků. Právě v této době má svůj počátek ono velkolepé „šturmování nebe“, jaké nezažila žádná jiná ze světových civilizací. Tehdy také byly položeny základy kulturního, vědeckého a ekonomického rozmachu Evropy, který svým dosahem daleko přesáhl její hranice. Byla to doba, kdy vychází Koperníkovo dílo o pohybu planet (1543), kdy Španěl Miguel Servet objevil existenci dvou srdečních komor a jejich funkci (1553) a Tycho de Brahe jako první člověk pozoroval supernovu v galaxii (1572).

V téže době vyznávala Moskevská Rus jiné hodnoty - její hlavní zájem se soustředil na územní expanzi. Z někdejšího vasala chánů se Moskva stala postupně (v 16.-19. století) univerzálním dědicem, pánem a vládcem celého někdejšího tatarského chanátu Iulusu Džuči - ulusu Džuči (Zlaté Hordy). Národní stát Velkorusů překročil ve druhé polovině 16. století hranice území svého etnika a nastoupil cestu vytváření mnohonárodní říše. V evropském 16. století má svůj počátek víra v rozum a příklon k racionalismu, v ruském 16. století dominuje zbožnění panovníka, pasivita a odevzdanost do vůle „vyšší moci“. Proti vítězně nastupujícímu evropskému individualismu triumfoval v Rusku kolektivismus a přesvědčení o neomezených možnostech velikého státu, který od té doby až do konce 19. století „připojoval“ v průměru každý den území o rozloze 90 čtverečních kilometrů.

Rusko neprožilo a nemá vlastní historickou zkušenost renesance, snad nejdynamičtějšího období v dějinách evropské civilizace. Nevydalo se na tuto cestu spolu s ostatní Evropou, ale šlo svou vlastní cestou. Tento jeho rozchod s hodnotami vyznávanými v ostatní Evropě měl a má hlubší významy v jejich vzájemném vztahu než historické zpoždění, způsobené do značné míry nadvládou Tatarů. Zaostávání lze vyrovnávat a vyrovnat. Avšak mezi protichůdnými hodnotovými orientacemi kompromis možný není.

Nebyl to jen rozpor v chápání a vnímání nejvyšších hodnot „života časného“. Rusko dělilo od ostatní Evropy od poloviny 11. století i církevní schizma, jímž se tehdejší křesťanský svět rozpadl na západní katolicismus a východní řeckou církev, pravoslaví. Všechny pozdější pokusy o opětné spojení obou částí křesťanstva ztroskotaly a jejich vzájemné odlišnosti i animozity se v běhu věků naopak prohlubovaly. Evropská civilizační sféra se tak rozdělila na dvě velké vzájemně značně odlišné oblasti. Hranice mezi západním křesťanstvím a pravoslávím se stala nejen hranicí věroučnou, ale i civilizačním předělem mezi evropským Západem a Východem.

Nároky římského papežského stolce na vedoucí postavení v celém křesťanstvu byly pravoslavnou církví nejen odmítnuty, ale západní „latiníci“ byli prohlášeni za nepravé křesťany a dokonce i „kacíře“. Ještě v 17. století byl například součástí přijímání cizích vyslanců v Kremlu obřad, při němž si car umyl ruce poté, kdy podal vyslancům ruku. Nebyla to úzkostlivá hygiena. Mělo to symbolický význam: ti, kdo nevyznávali pravoslaví, byli ve smyslu tehdejších dobových představ „lidé nečistí“.

Představy o výlučnosti a nadřazenosti pravoslaví se zrodily ovšem mnohem dříve. Ve velmi zřetelné podobě se s nimi setkáváme již na počátku 16. století v listu mnicha Filofeje caru Vasiliji III.: „Věz, blahotný care! Dva Římy padly (=Řím se zkazil, Cařihrad ovládli Turci), třetí - Moskva - stojí a čtvrtý nebude. Naše církev v Tvém carství dnes jediná jako slunce září pod nebesy. Všechna pravoslavná carství se sešla v Tvém carství. Na celé zemi jsi pouze Ty křesťanským carem.“ Za tímto Filofejovým prohlášením se neskrývá jen sebevědomé nadřazení pravoslaví západnímu evropskému křesťanství. Je v něm i cosi více: Moskva je povolána stát v čele ostatního světa, neboť právě ona je středem nezkažené víry a její panovník je proto i hlavou celého křesťanského světa. Podtextem těchto představ je vize o jakémsi vyšším poslání Ruska a o jeho výlučném postavení vůči ostatním zemím. Tušíme tu již zřetelné počátky ruského mesianismu, představy o osudovém a dějinném poslání Ruska napravit ostatní „zkažený“ svět.